Rahvastiku rahvuslik koosseis. Mis puutub Tartu rahvastiku rahvuslikku koosseisu XIX aastasaja esimesel poolel, siis on sellest täpsat pilti saada veel raskem kui tema sotsiaalse erinemise kohta, sest et olevad statistilised andmed seda külge harilikult ei esita. Oletuste ja mitte täiesti usaldusväärilistе andmete põhjal võime siiski saada umbkaudse kujutelma. XVIII aastasaja lõpult teatatakse, et Tartu rahva-arvus oli sakslasi üle poole [1]). Selle teatega on enam-vähem kokkukõlas ka ülalesitatud 1799. andmed, kui oletada, et kõik talupojad olid eestlased, kuna muud rahvakihid moodustusid oma rõhuvas enamuses sakslasist. Kui sama oletusega vaadelda ka 1836. ja 1858. a. andmeid, siis võime väita, et sakslased olid XIX aastasaja 60-date aastateni Tartus suhtelises enamuses [2]). Seda väidet kinnitavad ka 1867. a. rahvalugemise andmed, mille järele linna elanikkude üldarvust oli eestlasi 46,3%, sakslasi 42,4%. Kuigi sakslasi nüüd oli 4% võrra vähem, tuleb aga silmas pidada, et kõige lähemas minevikus, enne 1867. a., oli Tartu kasvamine kujunenud erilise hooga ja et sel ajal rohkesti just eesti elementi maalt seal muutunud elutingimuste tõttu linna voolas. Kuna see nähtus ilmestus just 60-dail aastail, siis on meil siin kaudne tõendus, mis ka omalt poolt kinnitab meie väidet sakslaste suhtelisest enamusest Tartu rahvastikus kuni 60-date aastateni.

Kuid kõneldes saksa elemendi suhtelisest enamusest olgu siin tehtud siiski teatav parand. Selle enamuse moodustamiseks aitas suurel määral kaasa n. n. kadakasaksus. Sakslaste tulunduslik, kultuuriline ja politiline rõhuv üleolu tõmbas saksluse ridadesse nii tulunduslikult kui kultuuriliselt väeti ning ilma rahvusliku iseteadvuseta eesti tõusiku. Mitte ainult perekonna, vaid rea teistegi teede kaudu nõrgus vähegi üle „matsilise" tasapinna tõusnud eesti element sakslusse ja kadus sinna jäädavalt. Oli tarvis rida võimsaid ning vältavaid ühiskondlikke ja kultuurilisi tegureid, enne kui vähenes kadaksaksastumine; veel rohkem läks neid tarvis tema seismajäämiseks. Alles sajandi kaks viimast aastakümmet tõid siia olulisi muudatusi ja veel hilisem aeg pani seisma selle rahvusliku ülejooksmise.

Moodustades tulunduslikult, ühiskondlikult ja kultuuriliselt ülemkihi, olid sakslased ka linna-omavalitsuses täielikud peremehed. Kuni Vene esimese (1870. a.) linnaseaduse maksmapanekuni soodustas seda seisukorda oma põhijoontes eelmistest aastasadadest pärinev linnaõigus.

Muudatused linna omavalitsuslikus konstitutsioonis. XIX aastasajal võttis riigivalitsus linnaomavalitsuslikus korras rea muudatusi ette. Kuni 1877. a. jätsid need senised konstitutsioonilised põhialused küll maksma, kuid üksikasjus tõid nad siiski hulga olulisi uuendusi. — Kuna suurem osa valitsuse poolt maksmapandud muudatusi oli puht-tehnilise iseloomuga, ei puudunud nende hulgas ka sääraseid, mil oli politiline ilme. Esimene ning tähtsaim neist oli aastasaja alul uue politseivalitsuse sisseseadmine (1805. a.). Sinnamaani allusid politseilised asjad linna magistraadile ja tema alakohtuile (Niedergerichte). Nüüd asutati nende jaoks magistraadist lahus eriline politseivalitsus, mille eesotsas seisis magistraadist sõltumatu politseimeister, kes allus otse kubermanguvalitsusele ja oma asjaajamises pidi

1) 1789. a. olnud Tartus 3421 elanikust 1837 sakslast, 1242 eestlast, 342 venelast (A. W. Hupel, Die gegenwärtige Verfassung der Rigaschen und Revalschen Statthalterschaft, Riga, 1789, lk. 251).

2) L. Moritz'i andmete järgi olnud Tartus 1821. a. 8088 elaniku hulgas 3000 sakslast, 3000 eestlast ja 1200 venelast. 1858. a. kohta väidetakse „Inlandis" (1859, v. 166), et sakslasi olevat Tartus koguni üle poole rahva-arvust, kuna eestlased moodustavat ainult ühe neljandiku sellest. See väide on eestlaste suhtes siiski nähtavasti liialdav (vt. Inl. 1859, veerg 366).

Tartu, lk. 130